

Віктор Пушкар,
Social Transformation Group, pushkarua@gmail.com
Ольга Малишева,
Social Transformation Group, obmalysheva@gmail.com

Великодержавний тоталітаризм Російської Федерації, його джерела і наслідки.

Abstract: The paper is devoted to the analysis of the origin and evolution of modern Russian totalitarianism, the study of its key features, anthropological and socio-psychological characteristics, the hypotheses of the possible Kremlin transformation regime are offered.

Keywords: Russkiy mir, destructive cults, political aggression, crisis anthropology

Резюме: статтю присвячено аналізу походження та еволюції сучасного російського тоталітаризму, вивченню його основних особливостей, антропологічних і соціально-психологічних характеристик. Пропонуються гіпотези щодо подальшої трансформації кремлівського режиму

Ключові слова: *русскій мір, деструктивні культу, політична агресія, кризова антропологія*

Передмова

Світовий порядок, відповідно до якого Російську Федерацію визнано правонаступницею СРСР, перестав гарантувати безпеку в Європі та в світі. Натомість, самопроголошений статус світової потуги означає, що РФ може на свій розсуд втручатись у справи іноземних держав, включно з методами гідбридної війни та відкритої військової агресії. РФ регулярно порушує міжнародне право, зокрема веде агресивні війни, що супроводжуються скоєнням військових злочинів. В 2014 році РФ вперше пішла на явний перегляд кордонів, що склались після 1991 року шляхом окупації Криму. Фактично, цей акт агресії лишився безкарним, що стимулювало окупацію окремих територій Донецької і Луганської області. А в 2022 році призвело до наступного акту агресії проти України, спрямованого на повне її знищення, або повернення до фактично колоніального статусу, підпорядкованого РФ. Такі дії спостерігаються як на територіях держав, що входили до складу СРСР до 1991 року, так і поза ними. Отже, визнання за РФ певної сфери впливу, де вона фактично має право проводити каральні операції (Беларусь, Казахстан, Вірменія, Таджикистан) не забезпечує від виходу агресивних дій за межі цієї сфери, як це в явному вигляді мало місце в Сирії.

Ми згадаємо лише деякі характерні взірці серед вражаючого корпусу текстів, написаних на тему ближнього зарубіжжя та русского міра. Ближнє зарубіжжя як правило стосується лише держав, що раніше входили до складу СРСР. На противагу, русській мір не має визначених кордонів. Він поширюється на будь-яке місце, де з'являються люди, що говорять російською. Відносно помірковану версію цієї ідеології ми зустрічаємо серед учасників Валдайського клубу, аналітичного центру, близького до офіційного Кремля¹. Екстремістська версія

---

¹ Караганов, С.А. (2022) От конструктивного разрушения к собиранию. Россия в глобальной политике. Т. 20. No. 2. С. 52-69.

була нещодавно запропонована політтехнологом Сергєйцевим². Досить близько до нього висловився экс-президент Мєдведєв³. Офіційний лонг рід, підписаний президентом Путіним, містить менш виражену екстремістську позицію, яка базується на довільному тлумаченні історичних фактів, ігнорує міжнародне право та соціальні реалії сучасної України⁴. Із статті не зрозуміло, яким чином відновлення залежного статусу піде на користь Україні, а також бракує підтвердження, що РФ має достатній для відновлення свого панування. Ряд тверджень Путіна був інтерпретований як заклик до геноциду українців, зокрема так їх зрозумів історик Снайдер⁵.

Яким чином світова спільнота може забезпечити утримання РФ від подальших агресивних дій, звільнення окупованих територій, репарації за пошкоджену інфраструктуру, ф майно відшкодування матеріальних та інших збитків потерпілим? За 30 років ми переконались, що розгляд РФ як держави-цивілізації, певної сталої величини світової політики, є контрпродуктивним. Держава регулярно порушує міжнародні угоди та конвенції. Вона має непропорційну до своєї військової потуги низькоефективну економіку, в основному нелегальну, залежну від зовнішніх зв'язків. В РФ розвивається багато внутрішніх конфліктів, які не можуть бути вирішені її чинним керівництвом. На додачу, чинне керівництво не може бути змінено шляхом демократичних виборів за участю опозиції. Розпад РФ зпровакує множинні ризики для світу, але її існування в поточному форматі також є ризиком із цілого ряду причин, які ми детально розглянемо у наступному розділі. Аналогічно, цілим рядом ризиків супроводжувався розпад СРСР. Але він дозволив ряду держав звільнитись від комуністичної диктатури та уникнути явної постколоніальної залежності від імперського центру. Відповідно до Конституції РФ, республіки мають статус держав у складі Федерації⁶, але фактично вони поступово позбавляються прав самоврядування та культурної автономії, як у випадку Татарстана⁷. Ефективний проект трансформації суспільства має спиратись на його внутрішній ресурс, який у випадку РФ є відносно слабким, оскільки демократична опозиція зазнавала систематичних репресій, а протестні рухи переважно каналізувались у безпечний для влади спосіб. Політика центрального уряду має значну підтримку; отже, ми навряд можемо сподіватись, що ми матимемо справу з готовими до взяття влади активними меншинами. Крім того, частина меншин, що є опозиційними до режиму, є не демократичними, а більш реакційними за повністю лояльних прихильників Путіна. Ми не маємо достовірних даних про структуру соціума та його актуальний стан, оскільки соціальна наука в РФ є жорстко цензурованою. Інформаційний простір держави не є повністю

2 Сергєйцев, Т (2022) Что Россия должна сделать с Украиной
<https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html>

3 Мєдведєв, Д.А. (2022) Преобразившуюся ментально в Третий рейх Украину его же судьба и постигнет. Реальное время. Общество.
<https://realnoevremya.ru/articles/246686-medvedev-napisal-post-o-feykah-i-nastoyaschey-istorii>

4 Путин, В.В (2021) Об историческом единстве русских и украинцев 12 июля 2021
<http://www.kremlin.ru/events/president/news/66181>

5 Snyder, T (2022) Opinion: Putin has long fantasized about a world without Ukrainians. Now we see what that means. Washington Post. March 23, 2022
<https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/03/23/putin-genocide-language-ukraine-wipe-out-state-identity/>

6 Конституция Российской Федерации. Глава 3. Федеративное устройство, ст. 65-79
<http://www.constitution.ru>

7 Аблякимов, Р (2021) День Республики "для галочки": как Татарстан потерял остатки самостоятельности 30 августа 2021
<https://www.idelreal.org/a/31433741.htmlfbclid=IwAR0DEhiBAr0fCNHj3Jq4qgpek5CRCI5f15KWCnY7C1SuHgFvTdHiNPqzEvs>

ізолюваним від зовнішнього світу. Ми можемо отримати потрібні нам дані з відкритих джерел, користуючись науковими методами, і не вдаючись до спецоперацій. Однак ця робота матиме ряд спільних рис із роботою з дисидентами в СРСР; значна її частина не має бути видимою для спецслужб РФ.

Парадоксально, офіційна ідеологія РФ розглядає українців як один народ з росіянами, і водночас передбачає фізичне знищення нелояльної до імперського проекту частини цього єдиного народу. Українці є найбільш зацікавленою стороною у встановленні сталого позитивного миру в Східній Європі, найбільш потерпілими від російської агресії 2014-2022 року, і вони ж, як колишні активні учасники імперського проекту від його заснування, найкраще розуміють його вразливі місця. Одним з ризиків є розпад РФ під тиском економічних чинників на анклав, контрольовані спецслужбами і армією, що не матимуть належного врядування, і не будуть дотримуватись норм міжнародного права. Прикладом такого анклаву ми можемо назвати території, контрольовані ІДІЛ, що утворились на основі спецслужб і боївок армії Садама Хусейна. Однак поряд з тим є варіанти позитивної трансформації, зокрема перехід надцентралізованої псевдофедерації до конфедеративного устрою, та утворення національних держав корінними народами Російської Федерації. Метою пропонованого дослідження є розгляд зазначених шляхів трансформації – національного, конфедеративного та деструктивно-терористичного, і наступна рекомендація заходів, спрямованих на підтримку перших двох шляхів.

Великодержавний тоталітаризм Російської Федерації. Спроба визначення.

Державна ідеологія сучасної РФ не має сталої офіційної назви. Вона має цілий ряд рис, властивих тоталітарним режимам. Також варто зауважити, що цей різновид тоталітаризму надає значної ваги власному статусу світової потуги, і має на меті розширення впливу держави назовні без явних фізичних меж. Приблизним відповідником є «руській мір», ідеологічна розробка, що набула офіційного статусу приблизно із початком першої президентської каденції Путіна. В офіційних наративах Росія це держава-цивілізація, що кидає виклик глобальному Заходу, США і ЄС. В Конституцію включено положення про верховенство національного законодавства над міжнародним, чого не може бути відповідно до міжнародного права та наявних міжнародних зобов'язань РФ. Тоталітарний режим примушує підданих до активної публічної підтримки своєї політики; в цьому полягає його відмінність від авторитаризму взірця 90х, який лише забороняв дії, явно спрямовані проти влади.

Тоталітарний режим вдається до практик, початково випробуваних деструктивними культурами на невеликих спільнотах. Ми навряд можемо поставити знак рівності між культом, що охоплює незначну частину соціума, і цілою державою. Однак зауважимо спільне між ними

- орієнтація на харизматичних лідерів, а не на правила і процедури. Путін як всемогутня перша особа, а не президент як виборна посада з визначеним функціоналом.

- ірраціональні базові припущення, на яких базується діяльність групи. В цьому сенсі русській мір є слабким відповідником троцькізму з його безмежною світовою революцією, або націонал-соціалізму з ідеями відновлення тисячолітнього Райху. Для троцькістів соціальною базою є пролетаріат, для нацистів – расово чисті арійці, а для великодержавного тоталітаризму, дещо тавтологічно – русській мір.
- до групи легше долучитись, ніж її покинути. Стати причетними до русського міра можуть практично всі бажаючі; процедура соціалізації максимально спрощена. Але не всі бажаючі можуть вільно вийти

- інформаційна закритість групи, некритичне ставлення до власних наративів, і гіперкритичність до інформації, що їм суперечить. Класична логіка, розрізнення віри і знання не вітається;
- соціальна ідентичність, яку дає членство в групі, жорстко конкурує з іншими соціальними ідентичностями; вона також конкурує за ресурс із особистісною ідентичністю. Чим менше особа видимо відрізняється від решти, тим менше має проблем. Особливо вразливими до залучення є особи з порушеними соціальними зв'язками, які не мають нормальної малої сім'ї, близьких друзів, фахового середовища.

В контексті варто згадати деякі власне деструктивні культури, сконструйовані за участю спецслужб РФ на території України:

- Белое Братство, та його пізніший поміркованіший аналог Аллат Ра;
- Оплот, гібрид деструктивного культу, боївки та бійцівського клубу, що включав переважно колишніх співробітників МВС, відставних або звільнених за зловживання, базувався переважно в Харкові;
- Каскад, приблизний аналог Оплоата, орієнтований на колишніх військових, активний переважно в Києві і Одесі;
- окремі підрозділи казачества, зокрема кримська сотня, керована психопатом Храмовим⁸;
- тривалі соціальні експерименти, які проводяться на окупованих територіях Донецької і Луганської області. Технократична квазі-модернізація за рецептами групи Щедровицького (методологів) на Донеччині, і консервативне революціонерство за мотивами Дугіна і Проханова на Луганщині⁹

Якщо в Україні функціонуванню деструктивних культур протидіяла і влада, і самоорганізовані громадяни, то на територіях, контрольованих РФ під дахом спецслужб деструктивні культури можуть діяти фактично безперешкодно.

Соціальна база режиму напевне є досить широкою. Через жорстку цензуру наукових досліджень в РФ нам бракує інформації, наскільки саме широкою, наскільки стійкою до конкуруючих впливів і наскільки потенційно впливовими є групи, опозиційні щодо режиму. Московити мають звичку до життя у вертикально організованій спільноті, де ієрархії поширюються на всі сфери діяльності, а горизонтальна взаємодія має визначені межі. При тому вертикаль має особливості, які ми можемо віднести до наслідків геноциду. Більшовизм знищив дворянство як стару військову та управлінську еліту, а також підприємців як клас експлуататорів. До влади прийшли організовані за принципом комітату представники незаможного селянства і міські маргінали; їх звичаї значною мірою передались наступним генераціям керівників. Соціолог І. Кон описує специфічний для російської культури конструкт маскулинності – мужичизм¹⁰. Її носій, мужик, є не лише гендерною протилежністю до жінки, але і соціальною протилежністю до баріна, контрелітарним персонажем. Коли ми спостерігаємо групу мужиків в ролі керівників корпорації, або державного органа, в тому легко помітити певну напруженість. Однорідні за віком чоловічі спільноти виникають у більшості соціумів, але вони відрізняються структурно. Елітний old boys club в країнах Заходу структурно відрізняється від клубу мужиків,

8 Pushkar, Viktor & Malysheva, Olga (2015) Social Identities and Their Relationship with Borderland Conflicts. In Strategy for Transformation and Prevention of Borderland Conflicts in Ukraine, Galytska vydavnycha spilka (in Ukrainian). ISBN 978-966-1633-99-4

9 Kostyuchenko, Yuriy & Pushkar, Victor & Malysheva, Olga & Yuschenko, Maxim. (2019). Big Data Analysis for Terroristic Behavior Identification and Study Using Social Networks: Illegal Armed Groups During the Conflict in Donbas Region (East Ukraine). 10.4018/978-1-5225-8304-2.ch009.

10 Кон, И.С. (2009) Мужчина в меняющемся мире / Кон, Игорь Семенович. -- Время, ISBN 978-5-9691-0397-9, 84x108/32.

амбівалентних між відчуттям обраності і комплексом самозванця, випадкової людини в надто високому кріслі¹¹.

До сумнівних здобутків совітської доби можна віднести розпад великої сім'ї та початок розпаду сім'ї нуклеарної. На сім'ю покладалась надто обтяжливі соціальні функції; сім'я відповідно до заповітів Маркса перетворювалась на ячейку суспільства. Взаємна довіра і повага, характерні для стосунків людей на близькій дистанції, виявились послабленими аж до повного зникнення. Якщо ми спробуємо докласти до носіїв імперської культури теорію Данбара¹², ближнє данбарове коло в багатьох випадках виявиться послабленим, або взагалі неіснуючим. Більшість носіїв культури виховувались в сім'ях, де батька взагалі не було, або він неналежно виконував батьківські обов'язки, був слабким чи байдужим до виховання дітей. Звідси походить послаблений емоційний та інтелектуальний зв'язок з реальними родичами, проекції батьківських і материнських фігур на публічних осіб та медійних персонажів. В сучасній РФ такі процеси лише поглибились. Це атомізовані спільноти, де сурогатом сім'ї стає соціальне уявлення про належність до особливо величній великій групі, батьківською фігурою якої є диктатор. Соціальна психологія РФ систематично принижує роль особистісних чинників в групі¹³, а також фактично виносить за дужки діадні стосунки¹⁴. Ми можемо розглядати російську психологію як індигенну науку, що пояснює локальні явища інакше ніж західна. Але нам бракує даних, наскільки коректно ця індигенна наука працює в Татарстані, Саха або Дагестані.

Підтримка політики Путіна значною мірою корелює із зростанням позитивного ставлення персонально до Сталіна, до совітської доби, але, передбачувано, не до комуністичної ідеології. Важливою складовою великодержавної тоталітарної ідентичності є культ перемоги у Великій Вітчизняній війні (1941-1945), уявлення про яку значною мірою відрізняються від реально історичних подій. Це маніпуляція колективною травмою, надкомпенсаторне перетворення трагедії на обрану звитягу (*chosen glory* за В.Волканом¹⁵). Пов'язані наративи посилаються на міфологізованих уявних предків (дєди, що воювали), і заохочення зовнішньої агресії (можем повторіть). При тому проекції образів фашистів, яких належить перемогти, виявляються самими несподіваними. Це в тому числі колишні союзники у Другій Світовій, і колишні братні народи, які, відповідно до пропаганди, потрапили під вплив фашизму. Надкомпенсація колективної травми передбачає ототожнення з переможцем (СРСР) і одночасне ототожнення з агресором (III Райх).

Еліти, відповідальні за державне управління, переважно пов'язані із спецслужбами, ФСБ і КДБ СРСР, отже, їх управлінські практики мають багато спільного із спецопераціями. Ротація кадрів можлива переважно за рахунок спецслужбістів¹⁶. Така система виявилась менш гнучкою, ніж совітська, яка передбачала поєднання функцій партійної і господарчої номенклатури. Партійці

11 Triandis, H. C., & Gelfand, M. J. (1998). Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(1), 118-128. doi: 10.1037/0022-3514.74.1.118

12 Dunbar, R. I. M. (1992). "Neocortex size as a constraint on group size in primates". *Journal of Human Evolution*. 22 (6): 469-493. doi:10.1016/0047-2484(92)90081-J.

13 Кричевский Л.Р., Дубовская Е. М. (2001) Социальная психология малой группы, Аспент Пресс, Москва, К 316.6 ББК 88.5 К82

14 Краснов А. В. (2020) Социальная психология: психология малых групп: учебное пособие / Пермский государственный национальный исследовательский университет. Пермь; 88 с.

15 Volkan, Vamik. (2000). Large group identity and chosen trauma. *Psyche*. 54. 931-953.

16 Горбулін, В., Литвиненко, О., Белов, О. (2009) Національна безпека. Порядок денний для України Видавництво Стило, 128 с. ISBN 978-966-193-007-9

совітського часу мали формальну перевагу над господарниками, але не могли діяти ізольовано від них, та мали спиратись на слабкий консенус. В державі знищено інституції, система стримувань і противаг не діє навіть там, де вона працювала на початку 90х (парламент не місце для дискусій). Втрачено практики керування різноманіттям навіть в тому обсязі, в якому вони були в СРСР. Новіша інформація про внутрішні конфлікти серед еліт загалом підтверджує відоме раніше про узурпацію влади (state capture) з боку ФСБ¹⁷ Курс на уніфікацію соціума, асиміляцію меншин і корінних народів веде до збільшення ентропії системи, зміни в якій можуть стати неконтрольованими. Чинний уряд не здатний ані забезпечити належне врядування, ані передати владу більш ефективному у ненасильницький спосіб. Надмірні зусилля, які докладаються до уніфікації життя соціума, призводять до збільшення ентропії системи. Піддані імперії стають біднішими, менш освіченими, і гірше контролюють агресію.

Отже, наші гіпотези:

- існують спільні риси великодержавного тоталітаризму та деструктивного культу. Робота з населенням, враженим пропагандою, має включати дещо структурно схоже на депрограмування, і дещо схоже на денацифікацію Німеччини після 1945 року. Методи цієї роботи можуть бути частково адаптовані, частково мають бути розроблені з нуля, враховуючи унікальність ситуації;
- система нездатна до трансформації в межах законодавства РФ та її існуючих кордонах. Існує потреба у принципово іншій соціальній організації постросійського простору. Нам належить з'ясувати, якою може бути соціальна база для трансформації постросійського простору, зокрема
- опрацювати версії створення корінними народами національних держав, конфедеративного устрою замість чинного надцентралізованого, а також ризики утворення множинних терористичних організацій, керованих ФСБ, на території нових держав.

17Становая, Т. (2022) Раскол среди своих. Как ужесточение режима в России сталкивает госолигархов и силовиков. Архив Фонда Карнеги
<https://carnegie.ru/2022/02/07/ru-pub-86379>

Список літератури:

1. Караганов, С.А. (2022) От конструктивного разрушения к собиранию. *Россия в глобальной политике*. Т. 20. No. 2. С. 52-69.
2. Сергейцев, Т (2022) Что Россия должна сделать с Украиной <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html>
3. Медведев, Д.А. (2022) Преобразившуюся ментально в Третий рейх Украину его же судьба и постигнет. Реальное время. Общество. <https://realnoevremya.ru/articles/246686-medvedev-napisal-post-o-feykah-i-nastoyaschey-istorii>
4. Путин, В.В (2021) Об историческом единстве русских и украинцев 12 июля 2021 <http://www.kremlin.ru/events/president/news/66181>
5. Snyder, T (2022) Opinion: Putin has long fantasized about a world without Ukrainians. Now we see what that means. *Washington Post*. March 23, 2022 <https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/03/23/putin-genocide-language-ukraine-wipe-out-state-identity/>
6. Конституция Российской Федерации. Глава 3. Федеративное устройство, ст. 65-79. <http://www.constitution.ru>
7. Аблякимов, Р (2021) День Республики "для галочки": как Татарстан потерял остатки самостоятельности 30 августа 2021 <https://www.idelreal.org/a/31433741.htmlfbclid=IwAR0DEhiBAr0fCNHj3Jq4qgpek5CRCI5f15KWCnY7C1SuHgFvTdHiNPqzEvs>
8. Pushkar, Viktor & Malysheva, Olga (2015) Social Identities and Their Relationship with Borderland Conflicts. In *Strategy for Transformation and Prevention of Borderland Conflicts in Ukraine, Galytska vydavnycha spilka (in Ukrainian)*. ISBN 978-966-1633-99-4
9. Kostyuchenko, Yuriy & Pushkar, Victor & Malysheva, Olga & Yuschenko, Maxim. (2019). Big Data Analysis for Terroristic Behavior Identification and Study Using Social Networks: Illegal Armed Groups During the Conflict in Donbas Region (East Ukraine). In *Developments in Information Security and Cybernetic Wars* (pp. 197-235). IGI Global.
10. Кон, И.С. (2009) *Мужчина в меняющемся мире*. Время, ISBN 978-5-9691-0397-9, 84x108/32.
11. Triandis, H. C., & Gelfand, M. J. (1998). Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(1), 118-128. doi: 10.1037/0022-3514.74.1.118
12. Dunbar, R. I. M. (1992). "Neocortex size as a constraint on group size in primates". *Journal of Human Evolution*. **22** (6): 469-493. doi:10.1016/0047-2484(92)90081-1.
13. Кричевский Л.Р., Дубовская Е. М. (2001) Социальная психология малой группы, Аспент Пресс, Москва, К 316.6 ББК 88.5 К82
14. Краснов А. В. (2020) *Социальная психология: психология малых групп учебное пособие / Пермский государственный национальный исследовательский университет*. – Пермь; 88 с.
15. Volkan, Vamik. (2000). Large group identity and choosen trauma. *Psyche*. 54. 931-953.
16. Горбулін, В., Литвиненко, О., Белов, О. (2009) *Національна безпека. Порядок денний для України*. Видавництво Стилос, 128 с. ISBN 978-966-193-007-9
17. Становая, Т. (2022) Раскол среди своих. Как ужесточение режима в России сталкивает госолигархов и силовиков. *Архив Фонда Карнеги* <https://carnegie.ru/2022/02/07/ru-pub-86379>

